

Zygmunt KONOPKA

Michał ROŚCISZEWSKI

ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENNE STREFY OCHRONNEJ HUTY "KATOWICE" W WARUNKACH ZMIENNOŚCI PROGRAMU

Streszczenie. Głównym zadaniem przedstawionego artykułu jest sprycyzowanie stanowiska odnośnie do kierunku pożądaných zmian istniejącego zagospodarowania przestrzennego obszaru strefy ochronnej oraz przejściowego wykorzystania terenów zainwestowanych i rezerwowych w warunkach zmienności programu. Jednocześnie autorzy zwracają uwagę na problemy, których koncepcje dotychczasowych rozwiązań budzą wątpliwości i wymagają bardziej pogłębionych analiz, na które należałoby wykorzystać obecną kilkuletnią przerwę w procesie inwestycyjnym.

"Huta Katowice" w zasadniczy sposób zmienia dotychczasowy rolniczo-leśny krajobraz tego fragmentu kraju. Pozytywnym zmianom przeobrażającym całościowo stosunków społecznych, gospodarczych i przestrzennych towarzyszą i towarzyszyć będą również zjawiska negatywne, których całkowity zasięg jest trudny w chwili obecnej do przewidzenia. Wg danych przedstawionych przez Janusza Masłyka w artykule "Bronię Huty Katowice"¹⁾ - do września 1980 roku zrealizowano prawie cały I etap budowy huty oraz rozpoczęto realizację II, który przewidywał wzniesienie trzeciego wielkiego pieca, sześciu baterii koksowniczych i walcowni blach "2000". Dotychczasowy stopień zaawansowania tego etapu wynosi około 25%, a w rozbiórce na poszczególne obiekty: zakład koksowniczy ok. 30%, wielki piec nr 3 ok. 30%, konwertor nr 3 - ok. 65%, ciągłe odlewnie stali - ok. 12%, oddział obróbki cieplnej szyn - ok. 45% i walcownia blach "2000" - ok. 25%.

Na przełomie września i listopada 1980 roku rząd PRL przedstawił listę inwestycji, które należy wstrzymać, ponieważ realia gospodarcze (ochrona poziomu życia społeczeństwa) zmusiły kraj do zmniejszenia wydatków inwestycyjnych w sposób radykalny. Zwolnione materiały muszą być wykorzystane dla rozwoju rolnictwa oraz kompleksu rolno-spożywczego.

Na liście rządowej między innymi znalazł się także II etap budowy Huty "Katowice", z wyjątkiem dwóch zadań: budowy Zakładu Koksowniczego w położeniu pierwotnych zamierzeń (dwie baterie koksownicze zamiast czterech) oraz budowy Oddziału Obróbki Ciepłej Szyn. W świetle zasadniczych zmian stra-

¹⁾ Trybuna Robotnicza 24-26.04.1981.

tegi rozwoju społeczno-gospodarczego jakie zarysowały się we wrześniu 1980 roku - wydaje się tym bardziej uzasadnione poddanie modyfikacji tych elementów Perspektywicznego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Katowickiego (opracowanego przez Biuro Planowania Przestrzennego w Katowicach w marcu 1978 roku), które mimo zatwierdzenia elaboratu zdają się być sprzeczne z zasadą ogólnej efektywności.

Zarysowująca się aktualnie ograniczoność środków inwestycyjnych, przy wyraźnym wzroście wymagań społecznych odnośnie do skrócenia czasu pracy i ogólnej jakości środowiska przestrzennego wymagają tym bardziej oszczędnych rozwiązań. Niezależnie od poszukiwań bardziej ekonomicznych sposobów wykorzystania stali, konieczna jest dalsza modernizacja hutnictwa. Wobec ogromnych nakładów już poniesionych w Kombinacie Metalurgicznym "Huta Katowice" - zakres racjonalnego manewru jest ograniczony. Jest faktem, że 4,5 miliona ton stali surowej produkowane rocznie w wielkich jednostkach Huty Katowice - uzyskuje się mniejszym nakładem pracy i energii, niż w mniejszych piecach na obzarze GOP.

Wykorzystanie całego kapitału włożonego w infrastrukturę, a także zorganizowanego już potencjału wykonawczego, zdaje się wskazywać, że w miarę zapotrzebowania należy kontynuować konsekwentną budowę dalszej części programu surowcowego, to jest: trzeciego wielkiego pieca, konwertora, kompleksu walcowni i koksowni. Organizacja budowy w bardziej zrównoważonym tempie powinna przy tym umożliwić modyfikację technologii w kierunku maksymalnej efektywności produkcji, przy minimalizacji negatywnych oddziaływań na środowisko. Za realizacją tego programu przemawiają w szczególności:

- dalsze występowanie zapotrzebowania gospodarki narodowej i eksportu na stal,
- zmniejszenie wydatków na import określonych wyrobów hutniczych,
- poprawa efektywności w procesie technologicznym i produkcyjnym huty (w obecnym układzie - dwóch wielkich pieców i dwóch konwertorów, występuje niezmiernie sztywny układ zależności produkcyjnych, co przy każdym postoju wielkiego pieca powoduje wielkie straty w produkcji surowki),
- konieczność modernizacji i przeprofilowania starych hut śląskich dla ochrony środowiska w ich otoczeniu, poprzez ostateczną likwidację wielkich pieców i martenów,
- tani koszt budowy II etapu wynika z tego, że pierwszy etap nie jest jeszcze w pełni zakończony i konieczne byłoby dozbrojenie szeregu oddziałów (... "budowa oddziału obróbki cieplnej szyn, od którego uzależnione jest pozyskanie rynków zbytu, wybudowanie oddziałów utylizacji odpadów produkcyjnych, co pozwoliłoby na zagospodarowanie około 1 mln ton odpadów, wybudowanie zwałowisk, dokończenie programu budowy w zakresie ochrony środowiska itp...")², których koszt mieści się całkowicie w zakresie II

²) Jw. Trybuna Robotnicza 24-26.04.1981.

etapu oraz z tego, że przy budowie I etapu realizowano szereg zadań z myślą o II etapie, co znacznie ogranicza zakres dalszej rozbudowy huty, - wykorzystanie już zamówionych za granicą maszyn i urządzeń.

Pewien "oddech" w tempie inwestowania Huty Katowice powinien zostać wykorzystany dla poddania krytycznej analizie, zarówno zasad kooperacji kombinatu z innymi zakładami, jak i alternatywnych rozwiązań odnośnie produkcji koksu i zaopatrzenia w wodę, uwzględniających efektywność ekologiczną. Przykładowym problemem wymagającym rozwiązania jest produkcja koksu. W aspekcie hermetyzacji procesu technologicznego, a tym samym ochrony środowiska, rozwiązaniem docelowym winna być sucha destylacja koksu.

Zasady kooperacji Kombinatu powinny być ściśle podporządkowane procesowi modernizacji hutnictwa w kierunku przetwórstwa hutniczego.

W przypadku Kombinatu "Huta Katowice", jak i innych zaawansowanych obiektów przemysłowych GOP, konieczne zwolnienie tempa inwestowania powinno być wykorzystane na racjonalizację nie tylko samej realizacji tych zadań, ale również na poddanie gruntownej analizie rozwiązań alternatywnych uwzględniających całokształt potrzeb gospodarczych i społecznych. Szczególnie ważne jest kontynuowanie, które wymaga długiego okresu czasu, procesu zagospodarowania strefy ochronnej Huty Katowice. Zagospodarowanie strefy ochronnej, przed uzyskaniem przez Kombinat pełnej docelowości produkcji, pozwoliłoby na pełne wykorzystanie jej w procesie neutralizacji zanieczyszczeń.

Tematem niniejszego artykułu jest sposób elastycznego zagospodarowania strefy ochronnej Huty Katowice w obecnych warunkach zmienności programu.

W lipcu 1979 roku Zespół Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Śląskiej wykonał pracę naukowo-badawczą na zlecenie Instytutu Podstaw Inżynierii Środowiska - PAN w Zabrze pt.: "Zagospodarowanie przestrzenne Strefy Ochronnej Kombinatu Metalurgicznego Huta Katowice"³⁾. Podstawowym zadaniem tej pracy była próba ustalenia wytycznych dla przestrzennej rekonstrukcji elementów zagospodarowania powierzchni, a których lokalizacja nie została jeszcze przesądzona, w sposób możliwie najlepiej uzupełniający podstawowe istniejące i planowane funkcje produkcyjne.

Przeprowadzone analizy wykazały że:

- lokalizacja na obszarze strefy terenów przemysłowych nie związanych bezpośrednio z produkcją huty jest wysoce niepożądana,
- utrzymanie w obrębie strefy przemysłowej intensywnej struktury osiedleńczej i rolno-hodowlanej jest na dłuższy okres czasu niemożliwe,
- zmiana obecnych terenów rolno-leśnych na tereny rekreacyjne jest niemożliwa.

³⁾ Praca O.6.03.02. Problem węzłowy 10.2, podtemat O.6.03.11, autorzy: M. Rościszewski, W. Bonenberg przy współpracy: T. Bonenberg, Z. Kamińskiego, P. Obracaja, Z. Konopki.

Wnioskiem tych stwierdzeń było sformułowanie następujących zasad zagospodarowania obszarów strefy ochronnej:

- konieczne jest wdrażanie stopniowej rekonstrukcji istniejącego osadnictwa, aż do całkowitej jego likwidacji w obrębie terenu skażonego,
- wykorzystanie rolnych przestrzeni w myśl tworzenia ekosystemu dla możliwie największego biologicznego zneutralizowania uciążliwości przemysłowych w samym obrębie strefy ochronnej,
- konieczność racjonalnego analizowania lokalizacji zakładów związanych z kombinatem,
- racjonalna rekonstrukcja i uzupełnienie infrastruktury komunikacyjnej dla zapewnienia najdogodniejszego skomunikowania istniejących i planowanych zakładów przemysłowych zarówno z terenami mieszkaniowymi poza strefą jak i siecią krajową, a zwłaszcza kooperującymi zakładami hutniczymi,
- zagospodarowanie krajobrazowe całości obszaru w sposób zgodny z wymaganiami porządku przestrzennego, ze szczególnym uwzględnieniem percepcji krajobrazu z lotu ptaka oraz ze stron obrzeżnych i przecinających ten teren arterii komunikacyjnych
- ewentualne pozyskiwania na wolnych terenach w dalszej perspektywie surowca drzewnego lub naturalnych surowców technicznych (tłuszcze niejadalne lub włókna).

Niezależnie od zagospodarowania przestrzennego samej strefy ochronnej, w jej granicach uzgodnionych przez Wydział Ochrony Środowiska U.W. w Katowicach dnia 23.08.1977 roku, praca zawierała ogólne wskazania dla zagospodarowania terenów przyległych - w zasięgu wpływającym na rozwiązanie elementów zagospodarowania strefy. Zwrócono szczególną uwagę na problemy, których dotychczasowe koncepcje rozwiązań a nawet przyjęte już ustalenia programowe, budzą wątpliwości i wymagają bardziej pogłębionych analiz. Dotyczą one, obok kontynuacji bardziej szczegółowego opracowania, problemów zestawionych poniżej:

- koncepcji rozwoju układu komunikacyjnego rejonu Kombinatu, w świetle kryzysu paliwowego, zarówno w obrębie strefy - jak i jego powiązań zewnętrznych,
- szczegółowego opracowania elementów krajobrazu.

Właśnie zaistniała obecnie sytuacja "oddechu" w tempie inwestowania Huty Katowice powinna być całkowicie wykorzystana na rozwiązanie tych problemów.

Szczególnie ważnym w obecnej chwili problemem wykorzystania obszaru strefy ochronnej dla neutralizacji negatywnych wpływów przemysłu zajął się w cytowanej pracy - dr inż. arch. W. Bonenberg, bazując na założonych, bardzo cennych studiach ekologicznych. Rozbudowa i eksploatacja Kombinatu Hutniczego wraz z inwestycjami towarzyszącymi spowoduje lokalne zmiany warunków przyrodniczych na obszarze bezpośredniego oddziaływania huty. Należy jednak w samym Kombinacie uczynić wszystko aby pośrednie oddziaływanie nie mogło wystąpić poza strefą (przede wszystkim obszar Jury Krakow-

sko-Częstochowskiej), gdyż wywołałoby to trwałe zachwianie równowagi ekologicznej. Skutki naruszania ogólnej równowagi w środowisku przyrodniczym mogą okazać się bowiem bardzo niebezpieczne zarówno dla samego Kombinatu, jak i dla otaczających go terenów. Doskonałym tego przykładem jest np. dwutlenek siarki (SO_2). Przy zetknięciu się SO_2 z wilgotną tkanką (np. nabłonkiem płucnym) lub z kropelkami wody, tworzy się kwas siarkowy o stosunkowo wysokim stężeniu. Takie "kwasowe" zanieczyszczenia są nie tylko bardzo szkodliwe dla zdrowia, ale powodują korozję metali, rozpuszczenie wapieni, co prowadzi do wielomilionowych szkód w wyniku zanieczyszczenia kosztownych konstrukcji.

Podobnie dwa składniki gazów spalinowych w obecności światła słonecznego łączą się w nowe, jeszcze bardziej toksyczne substancje wchodzące w skład tzw. "smogu fotochemicznego" (tlenki azotu + węglowodory, ultrafiolet światła słonecznego, nadazotan acetylu (PAN)+ozon (O_3)). W wyniku tej reakcji powstają, jako produkt uboczny, duże ilości ozonu. Substancje te powodują irytację oczu i trudności w oddychaniu, ponadto są trujące dla roślin. Ozon zwiększa intensywność oddychania w tkankach liści powodując zbyt szybkie spalanie materiałów zapasowych i w konsekwencji obumieranie liści - zjawisko bardzo częste w pobliżu zakładów hutniczych⁴⁾.

Problem zanieczyszczeń środowiska różnymi substancjami należy powiązać z ogólnymi badaniami dotyczącymi obiegu materii i energii w ekosystemie. Większość z zanieczyszczeń emitowanych przez huty nie jest czymś nowym w przyrodzie, te zanieczyszczenia wiążące związki chemiczne istniały i istnieją w środowisku naturalnym. W jednym z raportów ONZ - zanieczyszczenia określono jako "zasoby przyrody" przesunięte w niewłaściwe miejsce. Dlatego celem szeroko pojętej ochrony środowiska jest przedstawienie cykli obiegów pierwiastków z acyklicznych na cykliczne. W przypadku Huty Katowice, jako części obszarów przemysłowych aglomeracji, ochrona przyrody polega na:

- odtworzeniu lub powiększeniu aktywności biologicznej,
- poprawie warunków atmosfery, wody, gleby i produktów roślinnych,
- unormowaniu stosunków wodnych,
- zwiększeniu walorów sanitarnych i krajobrazo-twórczych szaty roślinnej,
- poprawie lokalnego mikroklimatu.

Należy podkreślić, że równowaga ekologiczna na danym obszarze nie oznacza przywrócenia stanu wyjściowego. W konkretnych przypadkach byłoby to niemożliwe i niecelowe - zmienność procesów w czasie stanowi jedną z podstawowych cech samej natury. Realizacja planu zagospodarowania strefy ochronnej Huty Katowice musi zmierzać do takiego ukształtowania przestrzennego strefy (oraz do tak dobranego użytkowania terenów), aby w istniejących warunkach ograniczających zapewnić równowagę przyrodniczą (ekologiczną), przy

⁴⁾ Taylor O.C., Dugger W., Darley E.F.: "Interaction of light atmospheric photochemical (smog) with in plants". Nature 192/1961 s. 814-816.

zachowaniu możliwości dalszej rozbudowy i wzrostu sprawności technologicznej Huty Katowice.

Powierzchnia strefy ochronnej Huty Katowice wynosząca 8800 ha (z tego ok. 2500 ha zajmują tereny związane z przemysłem) pozwala jedynie na częściową naturalną neutralizację odpadów w jej obrębie. W praktyce dla oczyszczenia półnaturalnego odpadów zakładu hutniczego niezbędna jest biologicznie aktywna powierzchnia około 100 m^2 na 1 tonę produkcji rocznej, a więc dla Huty Katowice, której produkcja roczna wynosi 4,5 mln t stali, teren taki powinien wynosić około 45.000 ha. W przypadku uznania za niezbędne osiągnięcie w przyszłości przez hutę produkcji rocznej na poziomie 9 mln, czy nawet 12 mln ton stali rocznie, byłoby konieczne odpowiednie zwiększenie wielkości strefy ochronnej. Już teraz tereny obrzeżne do obowiązującej dzisiaj strefy należy tak zagospodarować, aby złagodziły obecną niesprawność mechanicznych systemów neutralizacji zanieczyszczeń (na terenie huty), a w przyszłości mogły przejąć rolę strefy ochronnej.

Projekt zagospodarowania strefy ochronnej wprowadza:

- realizację kilku zwartych pasów zieleni wysokiej (lasów) o szerokości ok. 1 km na kierunku wschód-zachód, które mają tworzyć "kierownice strug powietrza" w celu ułatwienia wymiany powietrza z otaczającym terenem po przez wytworzone korytarze przewietrzające strefę wysokich stężeń H_2S , HCN , SO_2 ,
- utworzenie jednostek biologicznego oczyszczenia odpadów zlokalizowanych pomiędzy pasami zieleni wysokiej, przy czym każda jednostka musi sąsiadować z terenem zalesionym,
- pozostawienie pomiędzy jednostkami biologicznego oczyszczenia odpadów, terenów naturalnej zieleni niskiej - traw i krzewów - na których zaniechanoby gospodarki leśnej i rolnej,
- utworzenie terenów kontrolnych, na których przewidziano zlokalizowanie eksperymentalnych gospodarstw rolnych i leśnych (jako laboratoriów doświadczalnych o określonym typie rodzajów upraw przemysłowych), obserwacja przyrostów wybranych gatunków drzew, nawadnianie gleb ściekami dla badania stopnia neutralizacji zanieczyszczeń.

Oslabienie tempa inwestycji stwarza dogodniejsze warunki dla prawidłowego, wymagającego nader ostrożnego i zindywidualizowanego postępowania, rozwiązania problemu zachowania, ograniczenia czy też likwidacji poszczególnych zespołów osiedleńczych. Dłuższy okres czasu, którym będziemy w zaistniałej sytuacji dysponować, pozwoli na dokonanie dokładnych obserwacji zachodzących zmian z istnieniem Huty Katowice, w wyniku których powinniśmy otrzymać bardziej precyzyjną odpowiedź, co do lokalnych warunków pozostawienia w strefie ochronnej i na jej obrzeżu określonych zespołów osiedleńczych i form gospodarki rolno-hodowlanej. Nie oczekując jednak na wyniki tych obserwacji proponuje się już obecnie rozpoczęcie w ramach aktualnych przepisów stopniowego wykupu i bezwłocznego zadrzewienia gruntów rolnych oraz likwidacji odrębnych nieruchomości na całym obszarze, a zwiła-

szoza na terenach, na których wpływ emisji zanieczyszczeń zagraża zdrowiu mieszkańców. Równocześnie trzeba rozpocząć akcję stopniowej aktywizacji terenów budowlanych w obrębie siedlisk wiejskich i miejskiego budownictwa jednorodzinnego poza zasięgiem oddziaływania kombinatu, ale możliwie niedaleko, celem stworzenia funduszu terenów i ewentualnych zabudowań zamiennych, ułatwiających bezkonfliktowe przenoszenie mieszkańców z osiedli objętych strefą ochronną. Możliwość przenoszenia i inwestowania w obrębie tego samego rejonu jest szczególnie istotna dla zachowania istniejących więzi społecznych w czasie dość powolnego procesu i ułatwienia adaptacji do nowych warunków. Ma to również znaczenie dla zachowania dotychczasowego miejsca pracy. Bardzo wskazane jest zatem uniknięcie akcji raptownych i szybkich terminów "masowego przenoszenia". Pożądane jest aby proces przenosin rozpocząć od jednostek najbardziej skłonnych do przesiedlenia. Z kolei ci właśnie przesiedleńcy stwarzają na nowym terenie enklawę "starego środowiska przestrzennego", co ułatwia adaptację następnym przenoszonym stopniowo na nowe siedlisko. W międzyczasie powinny być umożliwione stałe kontakty między starymi i nowymi miejscami zamieszkania. Najłatwiej uzyskać taką sytuację, gdy nowy teren osiedleńczy znajduje się w tym samym rejonie co stare osiedle i zasięgu oddziaływania tego samego centrum miejskiego, z tymi samymi zakładami pracy. Teren opuszczonych siedlisk i użytków rolnych powinien być natychmiast zalesiony drzewostanem odpowiednim dla przewidywanego stopnia skażenia atmosfery i gleby. Z zalesieniem nie należy zwlekać do czasu przejęcia całości terenów, które umożliwiłoby działanie kompleksowe, gdyż ewentualne zróżnicowanie wieku pokrywy roślinnej może być tylko korzystne, a zmiana użytkowania nie spowoduje większych strat gospodarczych. "Szachownica gruntów" wywłaszczonych i zalesionych oraz pozostających jeszcze w rękach prywatnych i użytkowanych rolniczo, może już w tej fazie dawać pożądany efekt oczyszczenia atmosfery i pełniejszej neutralizacji zanieczyszczeń. Odpowiednio wczesne i konsekwentne działanie może stopniowo przynieść rezultaty znacznie lepsze niż pośpieszne wywłaszczenia w chwili nagłej konieczności, wywołanej zagrożeniem zdrowia wskutek szybkiego wdrażania nowych inwestycji przemysłowych. Na gruntach rolnych, których właściciele nie przesiedlą się w określonych etapach czasowych poza teren strefy, produkcja rolna powinna być skierowana przede wszystkim w kierunku roślin przemysłowych o bujnej vegetacji, co miałoby jednocześnie znaczenie dla oczyszczania atmosfery. Preferowane powinny być rośliny włókniste, jak: len, konopie i rzepak - pod warunkiem, że pozyskiwane tłuszcze byłyby przeznaczone dla produkcji niejadalnej.

Podobnie w odniesieniu do hodowli najbardziej pożądanym byłby kierunek ozaraki nastawiony na produkcję wełny. Zdecydowanie należałoby powstrzymać rozwój produkcji warzywniczej, w tym upraw intensywnych pod folią i w szklarniach, z wyjątkiem ewentualnie produkcji kwiatów.

Prymat oddziaływania oczyszczającego roślinności w stosunku do skażeń emitowanych w obrębie strefy nakazuje jednak stopniowe ograniczenie produkcji roślinnej na rzeoz zalesień.

ИНФРАСТРУКТУРА ЗАЩИТНОЙ ЗОНЫ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМБИНАТА
ХУТА КАТОВИЦЕ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЯЕМОСТИ ПРОГРАММЫ

Резюме

Главной целью представляемой статьи является уточнение реализованной политики в отношении направления требуемых перемен, существующей инфраструктуры защитной зоны а также временного использования территории на которой уже проводятся работы и резервных, в условиях изменяемости программы. Одновременно авторы обращают внимание на проблемы, решение которых сомнительно и требует ещё анализ.

SPATIAL PLANNING OF THE AREA AROUND STEEL FACTORY HUTA KATOWICE
IN THE PROGRAMM VARYING CONDITIONS

Summary

The main idea of the paper is to define the opinion according to the realization policy in the domain of desired changes of spatial planning of the area around Huta Katowice. The authors call attention to the problems whose solutions are doubtful and need to be analysed in the pause without investments.